

ב ק ר ת .

השלח מכתב עתי חדשי למדע ולספרות ולעניני החיים, המוציא: קלונימוס זאב וויסאצקי, העורך אשר נימצבורג. כרך א. ב. ברלין, תרנ"ז.

מה ראה העורך לשנות בלוח המפתחות שלו את מנהג העולם? המהברים ומכרי ספרים ורושמי רשומת, כלם נוהגים כי נותנים או אלף בית משמות המהברים או אלף בית מחלוקת המינים, או חלוקת המינים גם בלא א"ב, אבל א"ב משמות המאמרים אינו מביא שום תועלת להמחפש שזוכר או את תכן המאמר או את שם המחבר ושני אלה לא יועילו לו ביום הפשו בלוח המפתחות החדש במינו הזה, ולזאת נאמר כי סימנא בהשלח לאו מלתא, ואנחנו נבור לנו דרך אחר בבקורתנו, כי נבקר את מאמרי הספר כסדר, שבו הם כתובים ונדפסים. ולא נדלג מענין לענין, ובלבד לצאת ידי הובת האלפא ביתא.

כזאת יכולנו לקות בראש, כי בראש הקוראים והמסובים יעמוד המחותר שהשמה במעונו ויחלק כרטיסי-הסעודה לכל אורחיו, למען ידעו את המטעמים שיוגשו לפניהם לאכול, וכך היו נקיי הדעת שבירושלים עושים. כן גם העורך עומד בפתח השער ומכריז לקוראיו את מיני הסעודה שהוא עתיד לאסוף לחגותו, הוא כהם יודע את אשר לפניו ולא יאמין בכחו לבד, ולכן לא יטיל גם אבק רב של רקלמה בעיני הקוראים להבטיחם הרבה: יודע הוא כי בהסופרים ולא בו תלוי הדבר, כי עליו לצפות לשלחן אחרים. הרי הקוראים תלויים בו והוא תלוי בסופריו, לכן אמרנו שלא לשלחן בדבריו הראשונים שיש עליהם תשובה, כי למה לנו לדרוש ממנו כי יפרוץ את הגדרים ואת הסינים מכרמו ויפתח את הדלת גם למאמרים שאינם — לדעתי — מביאים תועלת לכל העם? והדבר הזה נעשה תיכף במאמרו של כהנא לדוגמא. והרי לא קים זה מה שכתוב בוה, ונשמה כי על כנון דא נוכל לאמר: לימד אמרינן קים לא אמרינן.

נעבור על הספור „בעמק הבכא“ מאת מנדלי מוכר ספרים, כי כבר בקר פעם בספרנו „כנסת הגדולה“ (ספר נ' צד 200) בצאתו לאור בשפת זרנון בה „ידידישע פאלקסביבליאטעהק“ ונעיר בו רק כי ההעתיקה היא מעשה ידי אמן נפלא, כי כמעט לא החסיר אף עוקין אחד שלא תרגמו כצורתו, לא החסיר כמעט אף נקודה אחת ותנ אחד עם כל החרודים והלבונים שלא העתיקם לעברית וריחם לא נמר וטעמם לא פג, עד שלא נדע גם אנו טפה זו בתחלת יצירתה מה היתה, עברית או זרנונית, לא נדע להוציא משפט איזו היא האורינינאל ואיזו היא ההעתיקה, ונבוא אל מאמרו של הד"ר ברנפלד „ארינסת רנן ויהוסו אל היהדות“, המשתרע על הרבה דפים. כמה נחשוד את כותב המאמר או את בעל הבירה, את עורך „השלוח“? המאמר בסגנון שהוא

נכתב, סגנון הסכמי לדעות רגן, נאה היה לצאת מפי נוצרי אדוק או קראי שונא תורת הפרושים. איננו אומרים כי אסור לנו לתת בעברית דעת נוצרי על ספרתנו, דבר זה הוא כמעט חובה לנו, אבל לקבוע בה מסמרות ולכתבה בסגנון כזה של קדושה ובטול היש בעוד שהדעות בנוגעות לנו אינן אמתיות — חטאת מרי. לא נריב את רגן על הרבותו להשליך שקוצים על בעלי התלמוד, כי האיבה והמשטמה לתורת הפרושים קבועה בלבו עוד מימי ילדותו, ומאין תבוא אליו הרוח להביעו בינה כי שנה במשפטו ויבטל את דעתו הקודמת גרסא דינקותא? יש כח ביד האדם השלם להעשות הפשי מכל דעה קדומה, אבל דבר זה בא אחרי העיון והעמקה בדבר או דעה שיבוה או ישנאה, אולם רגן זה לא העמיק בתורת הפרושים ולא בא עד נכבי ים התלמוד להוכיח אם „חבר מרצחים“ או אנשים כנים הם. ולכן אף שנעשה להפשי ברת, בכל זאת נשאר באמונתו, כי הפרושים הם „צבועים, נוכלים, רמאים“ וכו', ולדעות כאלה קושר עתון עברי כתיים? ומאמרים כאלה מסוגלים לעורר בנו הכרת ערך עצמנו? בכלל נראה גם אצל אחינו המלומדים בטול היש לאינו בן ברית, מדה מנונה מאד לעם שלא ידע לכבד את עצמו, שפזורים מעצמות מתחת לשלחן אחרים יקרים בעיניו ממעניו מלך שהם שלו, מדה מנונה לעם שיבקש צדקה ויפשוט יד לחזור על הפתחים בשעה שעשיר גדול הוא ואוצרות קרה לו.

הספור זלמן נוי לברנרדשטר הוא נחמד ונעים, טוב ויפה. זלמן נוי זה אינו מאותם הננים שהם מומרים להכעים או לתיאבון ועוברים על כל מצות התורה אשר לא תעשינה, לא, הוא איננו עושה חמורות כקלות, אדם כשר הוא ויש בו גם מעט מריה תורה, אלא בשביל מה זכה לשם הבנוי „נוי“, בשביל שאיננו „חסיד“ כדבעי. להרחוקים מארצות פולין ונליציה יהיו הדברים סתומים והתומים, והתמונה תהיה בעיניהם כתמונה שאיננה במציאות, אבל להיודעים היא תמונה מדויקה ואמתית שמאות דוגמתה נפגוש בשוק החיים. לא המעשים נורמים, רק המקום נים, הזמן זה שהוא גם משביל במקצת נכנסו באוניו דברי הסופרים לחבב את המלאכה על היהודים, ויקח חתן לבתו לא בנם ישל קדושים ומיוחס כיא בעל מלאכה הרש ברזל, ובסוף גמר בדעתו לנסוע לארץ אבותינו ולהשתקע בה הוא ובני ביתו. ועל זה סוכב כל הספור, איך החסידים באים עליו בטענותיהם הידועות המתנגדות לשוב הארץ, חדשות לא נלה לנו אמנם המספר, אולם אופן הוכחה מסר לנו בכל הקיום הדקים שבדקים, כמו שרגילים אנחנו לראותו בבתי החסידים בערים הרגן. גם שפת המספר טובה וכבר קנה לו זכות אורה בספרתנו הבלגריסטית כאחד המספרים הטובים שבספרתנו.

ברכנו ברכת הנהנין על המאמר היקר ויחיד במינו „שאלת החנוך בישראל ובעמים“ להסופר המנוח דודויטש. אל האבן הזאת כבר נופצו כל קסתות הסופרים זה כמה. השאלה הזאת, הגדולה בערכה כמעט מכל השאלות, עומדת על הבמה והורשת לה פתרונים, היא שאלת הפרט מנקרת את מה כל אדם מישראל שהונן בפיו בטן ומנסרת גם בגלגל הרקיע של עולמנו בשאלת הכלל, והנה בא הסופר ויעביר לפנינו את כל שטות החנוך הנהוגות וקבועות אצל העמים הנאורים, כל שטח בפני עצמה, י"ב במספר, העביר לפנינו בכל חלקיה חלקי הבונה והסותר, ויבוא לירי החלטה כי למענו למען בני ישראל השטח כחנוך היותר טובה והיותר רצויה והיותר מובילה אל השלמות הוא החנוך הלאומי בלי תערובת דבר אחר כמו דת מסורת אבות

וכי. הוא אומר איפכא מסתברא חזוק הדת יבוא על ידי חנוך לאומי, אבל על ידי חנוך דתי לא תבוא הלאומיות. דבריו בהגיון טובים ונכחים, אבל במעשה בחיים מופרכים הם. הנסיון היומי מראה לנו ההפך, ובמקום שבעל נסיון עומד שם לא יוכלו לעמוד אלפי אלפים פלוסופים וחוקרים, הלאומיות בכל מושגיה הדקים התגברה אצלנו בימים האחרונים ונשמח לקוות כי עתידה היא לכבוש את כל עולם היהודים. אולם עלינו לא לשכוח, כי הנקל לה להלאומיות לנצח עשרה או מאה יהודים שקבלו חנוך דתי מאשר תנצח יהודי אחד שקבל חנוך אחר. לא ככל הגוים בית ישראל, אצלנו הלאומיות והדת אחוזים ודבוקים זה בזה כשלהבת בנחלת, היהודי הדתי מכרח גם שלא ברצונו להיות לאומי, אחרי שהדת תטיל עליו הרבה חובות לאומיות, כמו החנים וכי. הדת האפילה בסליחה על הגרעין של לאומיות שבמצות אלה ותלבישם בלבוש סודות ותתן להם צורה אחרת ופנים חדשים. יוכל היות מפני שהשעה היתה צריכה לכך בזמן מן הזמנים, משום שהרעיון בצורה של חול לא מצא אולי באותה שעה מסלות בלב העם, ויכל היות כי דברים בננו, אולם לא יחד כל איש כי הלאומיות מתגבט בלי משים ללב היהודי הדתי בשמירת הפסח וכי, ובשום אופן אי אפשר לאמר על יהודי כשר שומר תורה כי איננו לאומי. הוא איננו ממין הלאומים שנושאים את לאומיותם לשוק. איננו לאומי במובנו הפילולוני או הפילוסופי, אבל הוא לאומי פשוט, על לאומיותו נאותו ועל עממותו נאונו והדרתו, ועליהם נכון הוא בכל הנע להקריב את נפשו בשמחה. והרי בעינינו הבא להעמיד את החנוך על הלאומיות — בכלל לא פרש סדר הלמוד על פי חנוך זה — כאומר לנו מיתה וכליון על עם ישראל. מסופקני מאד אם החנוך הלאומי בלי תעורבות של דת יתן לנו יהודים מוסרים את נפשם על קדוש השם. ואם אלה לא היה לנו בשכבר הימים ולו לא יהיו לנו יהודים כאלה לעתיד, או במצב כזה שאנו נמצאים כעת, דאנה תבוא בלבנו אם ימצאון לנו נבורים גדולים אומרים בכל לבם: „זאת התורה לא תהא מוחלפת“ ע"כ עלינו בחנוך בנינו לבלתי הפריד בין הדבקים בין הדת ובין הלאומיות.

מאמרו של הר"ר ב"ד „קהלות יעקב“ אינו ראוי לבקרת מצד הפקטים שבו אלא מפני שמוצאים אנחנו בו הרבה דברים שנכתבו מפי השמועה מאומד הדעת והשערה תלויה על בלימה. הסופר מוצא מומים ומגרעות בהמאמרים ממין זה שבאים בעתונים בכל יום ופוסל אותם באמרו: „כה"ע ברובם מוכרחים לאפות את בצקם ענות מצות, כי לא יוכלו להתמהמה עד כי יחמץ ויצלח ללחם אבירים“. מה עשה הוא? הביא עלינו מכול גדול של חקירות והתפלספות פלפולית עד ש„קהלות יעקב“ לא נדע יותר מאשר ידענו עד כה. נעים לנו לקרוא את דברי הסופר ופלפוליו, אבל לא בשעה שנפשנו תערוג ללמוד דבר מה, ללמוד לדעת איפוא אחינו בארצות אחרות רועים, ללמוד להכיר את אחינו הרחוקים מאתנו במקום, ודבר זה לא נמצא בהמאמר הגדול הזה. נמצא אמנם הרבה נורות והרבה חקים ומשפטים, והכל כהלכה למשה מסיני או כחוקה וגזרה מבלי נתינת טעם לדיניו הקשים, מדוע למשל הן את בני מדינה פלוגית ברותחין ומדוע הוציא למות — מיתה רוחנית כמובן — את בני מדינה פלוגית, עיר פלוגית עושה לעיר נדחת ופלוגית... והכל בלא עדים ובלא חתראה, בלא מעשים מוכיחים ומספריים מקימים את כתב האשמה. שפת המאמר והגיונו טובים אלא שעניונו בפקטים מנולת, ובאותה מדה שייש בו מדה מחוקה ואיפה ועומה של

פקטים יש בו מדה נרושה ואיפה גדולה של „רבו דברים“, פטטנת יתרה והרבות שיהה מקלקלות את המאמר, כי בשעה שתאות השיחה נוכרת על הסופר הזה הוא שוכח את מטרת מאמרו שצריך אולי להיות ליסוד לקורא הדורות באחרית הימים, והוא יוצא מגדרו וממחיצתו מחיצת סופר קרזות הקהלות ונכנס למחיצת סופר פובל-ליציסטי להתעסק בדבר שאלת סימינאר ליהודי רויפ, שעמהם אין לו עסק כלל להודאת עצמו, בראשית מאמרו. טרם נצא מאת פניו נעירו כי ילמוד לדעת את אחינו ידיעה יותר ברורה טרם יבוא להוציא עליהם משפט, לבל ישלחו ההולכים אחריו ותצא הסטוריותנו מזויפת. הוא קושר כתרים להיהדות הבריטית, אך היודע הוא אותה, את הכלה הגאה וההסודה הוות שהוציאה מקושטת בעדי עדיים? היודע הוא כי באנגליה אין כל יהדות שיפול עליה שם „רפורמית“ או „אורתודוקסית“? האורתודוקסיה בין אחינו האנגלים היא כעצם בלי לוח, יבשה צנטמה ושדופה וכלה עומדת על מקום צר בביהכ"נ וקריאת המפטיר לבר מצוה, כך גם הריפורם לא יעשה גדולות מאין לו כל צורך ונהינות. לתורת ישראל ספרתו ושפתו אין דורש ואין שואל, חרסה לאמר כי מתי מספר מן המטיפים בבתי הכנסת ונער יכתבם מבינים לתרגם פסוק כתוב עברית, והם המטיפים ממלאים מקום רב בקהלתם. העשירים מפזרים אמנם הרבה כסף לצדקה, אבל רק אחדים יש שצדקותיהם כהררי אל, והם נתנים בעין יפה סכומים הנוגים לצדקה, אבל הם מוציאים גם את כל אחיהם בני המדינה, כי העם אינו מרבה לתת. כן הרבר נוהג באנגליה וכן הרבר נוהג בצרפת בעדותו של הרב הגדול צדוק הכהן לכותב הדברים האלה.

„מחשבות ומעשים“ לרבי קרוב טובים מאד, כם נמצא התול חד וסטורא שנונה, הספה למסר ומעשים טובים עם ליצנתא דעבודה זרה ומעשים רעים, וכשעה שהוא מברח את הרעת במילי דבדיחותא הוא מבליע גם בנעימה הערות טובות, וסוקר את דברי ימינו עד שנאמר כי קמצנותו הגדולה של הפוליטיניסט הזה מעידה על רוב עשרו אם נאחז בהכלל, כי עשירים מקמצין: הוא הס לאבד אף טפת דיו אחת, הוא אינו רוצה לתת בחנם אף מלה אחת, וכל מלה אצלו בסלע ודורש מחירה מאת הקורא כי ילמוד באותה שעה דבר מה. יש אמנם בין שיטת פוליטוניו כאלה שלא נחשבים לעדיות, ואולי גם לבינונית לא יגיעו. אולם גם זבוריותו וזכריות הם לעומת עדיותו של רבי קרוב, אבל לעמת העדיות של פוליטיניסטים אחרים גם הזבוריות של רבי קרוב לעדי עדיות יחשבו. למין הזבורית נחשוב למשל את הפיליטון הראשון ושם נמצא כזה: „אנהנו היינו בכלל בעלי בכיה משונים וכר נככה על הטובה כמו שנככה על הרעה, נככה על הרזוי המרגליות שאינם כדעני, כמו שנככה על גרש שעורים שחסר בקדרה... הבכיה אחת היא לנו, בכינו עת נתרקנו מעל ארצנו ובכינו עת התקרבו לה... בכינו עת בעל כרחנו סחבנו לבית הספר ובכינו אחרי כן עת בחזקת היד גורשנו ממנו; בכינו עת נתן ה„כוס“ על ידינו ונככה עתה עת לקחו אותו מידינו... ומרוב בכיתנו נתקלקל מאור עינינו ואין אנו רואים דברים הרבה שטוב ונחוץ היה לראותם“. האם אין בהציור הקצר הזה גם סקירה הסטורית על חיי אחינו ביומניה בשנים האחרונות? האם אין בזה ידיעה גדולה מטבע עם ישראל? מצטערים אנחנו על הרבה דברים שבאמת ראוי לנו לישמוח בהם, ושמהים אנחנו ואומרים שיהיה על הרבה דברים שצריכים אנחנו להצטער ולדאוג עליהם. טוב ממנו בתכנו ונרוע ממנו בשפתו

הוא שכנו הקרוב אליו „לרוח היום“ לד״ר מ. י. ב. פה אנו מוצאים תורה שלמה מהלך רוח הפרסא העברית-הגרמנית והשקפתה על עתידות עם ישראל, התורה הזאת מנלות מנלות נתנה הסופר לנו, ואת הפתוחות שבין מנלה למנלה מלא בדברים שלא מן הענין בהתפלספות גרמנית שאינה נצרכת כלל לנוף הענין, התורה הזאת שבא ללמדנו איננה נזקקת להקדמות, אולם „עלת לקראת אול בנמוסה“ הסופר הוא ד״ר אשכנזי ולא יפרוין נדר של עם המחקר והפלוסופי ובמדה שנתרעם עליו על שקצר בנוף מאמרו והוא מקום שראוי להאריך, בשימת עין על הפרסא העתונת המדעית, בה במדה נכיר לו טובה על שקצר בהקדמותיו הקורות שסובלות אריכות כמים שאין להם סוף וכנהר שאינו פוסק.

„פִּיר שפיעל איזט עם צו פיעל ערנסט, אונד פיר ערנסט איזט עם צו פיעל שפיעל“ אמרנו בקראנו את הספור „זדון ומשונה“ לפרידברג, העיונים והחקירות על דבר הקבלה והזהר עם כל מעשיותיה הן ששחיות ואינן מספיקות ליודעי החכמה הזאת, וגם הסרים בו הרבה מתנאי הביוליריטיקה. אם כספור, איננו לוקח שבי את לב הקוראים, כי הסרים בו הצוירים הפסיכים, והמקרים והמעשים אינם משולבים כראוי במדה כזאת שיעורו תשוקה בלב הקורא ראשיתם לדעת אחריתם, והרבה פעמים יתנמנם הקורא באמצע הקריאה שתהיה עליו למשא, ואם כספר מדעי, לא ימצא בו החוקר הרשות, ולא ירוח צמאוו בהגל הגדול של ציטטים ומלא עיניו כמלאך המות שמלא הוא על כל גדותיו. אולם על כל מנרעותיו תכסה אהבתו לשפת הסופר הנעלה הזה, שמעטים סביליטיקרי כמהו בספרתנו.

לא לפי נודל מדת כל דבר יערך ערכו. נרניר זהב יקר מאבן אמה על אמה אמרנו בקראנו את ה„גרנרים“ לשולמן, כל מן דין סמוכו לנא וירביון מאמרים כאלה בספרתנו. השדה של המיתולוגיה היא שדה שלא נעבר עוד בידו סופרים חרוצים בספרתנו ומלבד הד״ר רובין שהעשיר את ספרתנו במקצוע זה, לא נמצא הולך בעקבותיו. ולכן אפרוין נמטי להסופר הזה שאם כי רק „גרנרים“ נתן לנו, נודחו על לשעבר ונבקשהו על לעתיד, כי ירבה לזכותנו בגרנרים שהם מאכל תאוה לנו.

הנה הנענו ל„פרשת דרכים“ לשים עין על „צורך ויכולת“ בספרתנו. עורך „השלח“ העמיד את עתונו על אחת והיא — היהדות, ועל זה נתבע לדין מאת הד״ר מ״ב בשליח צבור מן הצעירים הדורשים ממנו שתוף מבואות ובטול רשות היהודים ע״י ערוב פרשיות מעמים אחרים. והנה דבר זה להשכיח יפישותו של יפת באהלי שם מלבד שאנו מצוים ועומדים מפי ח״ל אבות המסורה, בלא זה מן הנמנע הוא לעם שיגדוד בעדו בהומה כנוית לבל יהיה מושפע מאחרים ולבל ישפיע הוא על אחרים, אולם בנוגע לספרתנו הצדק לדעתי עם העורך. להספרה אצל כל העמים יש שני מיני פעולות. היא פועלת על העם באצילותה ומשפעת עליו מרוחה, כל כתה ומפלגה לפי שטתה ודעתה בהליכות עולם והיי החברה, שאלות פוליטיקות או איקונומיות, ועוד היא מספקת לו מזון רוחני, אכילה לנשמה, והנה מה אנו רואים אצל העמים? מלבד שכל כתה מפרנסת ומכלכלת את העתון הלוחם את מלחמתה ומנין על שטתה, יקרא עוד בהעתונים ממין השני שתעודתם להספיק צרכי מזון רוחנים להעם. בהראשונים יהיוק לשם עסק לבוא על ידם אל מטרתו בדבר השאלות המרחפות בעולמו ובהאחרים יהיוק לשם תענוג למלא את צרכיו הרוחנים, וזה מה מתקמים בידם. ואצלנו בני

ישראל מטרת ספרתנו העתית מה היא? כתות ומפלגות יש בנו עד בלי די, ואולי עוד יותר מאשר הן אצל העמים האחרים, אולם הרואות כתותינו ומפלגותינו לנחון להן לכרוא להן אורנן שינין על שטתן ודעתן? מלבד עתון אחד שבועי לחברה „מחזיקי הדת“ בנאליציה אין אנו יודעים עתון עברי טנדנצי מיוחד לצרכי מפלגה ידועה בקרבנו, אם כן איפא העתונות שלנו צריכה להיות כלולה מאש וממים, היא צריכה להיות כספוג שסופג אה הכל, לפלפל ולהתוכח על צרכי כל הכתות השונות, לדון ולשפוט על כל השאלות המתהות אצלנו יום יום ואינן סובלות החמצה והשמטה לאחר זמן. יחד עם זה עליה להספיק גם מזון וכלכלה לנפש אלה האנשים העומדים מנגד לכל תנועה פנימית או חצונית, גם צריכה היא ללכלך את ידיה באבק של הארכיווים למען אלה שרואים את עולמם בהתאבקות של דגש חזק או למען אלה שמשתתחים על הקברים, את הכל צריכה העתונות הירחית לתת לקוראיה, כי העתונות היומית עקרה נבראה לחדשות יומיות, ואם נצרף גם לזה ידיעות של חולין כאשר דורש הר"ר מ"ב, זה וזה לא נעלה בידנו. האם לא טוב לנו לפחות עתון יהודי עוסק בצרכינו היהודים שנוכל לקות, כי אם לא יברא לנו יהודים חדשים יעצור לפחות בהיהודים הישנים שלא יעזבו אותנו. אל אלה הישנים ירחק אולי בחבלי אהבה אל השפה הקדושה, לא כן אם נפור את כחותינו הדלים והמעטים לפרורים רבים ושבבים דקים מאומה לא נשא בעמלנו, כי בעתון ירחי בן ס נלוותת לחדש אם נבוא לקים את הפרונרמא של הר"ר מ"ב תהיה סעודה שאינה מספקת, ועל כנן זה נאמר עם רבי אפוטריקואו אם שנים הולכין בדרך ואין בידם אלא קיתון אחד של מים אם ישתו שניהם ימותו שניהם בצמא, ואם ישתה אחד יחיה הוא וחבירו ימות בצמא, ישתה הוא מי שהמים שלו כי היך קודמין לחיי חברך.

מודים אנחנו להדיר הנכבד שטענתו צודקת, אבל גם טענת העורך צודקת: כלנו מודים שיש בזה „צורך“ גדול, אבל מה נעשה אם לחרפתנו אין אנו יכולים ואין בנו „יכולת“, תנו רק את היכולת ל„אחד העם“ כי יוכל להגדיל את „השלה“ פי ארבעה מאשר עתה ואז תהיה לכם גם הצדקה לדרוש מאתו מה שאתם דורשים, אבל עכשיו אם תבן לא נתן להמ"ל די חפצו מה הצדקה לאמר לו כי יתן לנו מתנת הלכנים כאשר נדרוש מידו, ואם לא ירצה המ"ל את „השלה“ להזקק לשאלתכם הלא תוכלו לבנות לכם במה מיוחדת לעצמכם, במה שתקריבו עליה רק קרבנות נדרי נדבה שתקבלו מן העמים. מרובים צרכי הספרה העברית, אולם אמתהתנו להושיע לה קצרה.

כן נענה גם לבעל המאמר „לאן“. הדיר עהרענפרייז הוא כופר הכל. הוא אומר כי להמתרשש הון רב, הוא צוה בקול „יכולת יש לנו“ ומי מעכב אדוני הדיר? אם באמת יש לכם היכולת, מה לכם להתרפס לפני „השלה“? אם סגור לפניכם הבית הזה מבוא ומלסעוד את לבבכם, הלא מפתח הזהב סגלה טובה היא לפתיחת הארון ולכו אכלו ממתקים ושתי מעדנים כנפשכם בבית אחר, בבית שיהיה כלו שלכם, ולמה תרחקו את עצמכם בפרצה דחוקה, כי אף אם יערוב לכם המ"ל ברוב רחמיו, גם אז למרות רצונו יקצה לכם פנה צרה קרן זוית דחוקה לכל תרחקו את הצרכים היהודים, ולמה לכם כל הצדה הזאת, אם רק „יכולת“ יש לכם, כלומר אמצעים לכלכל אורנן בשטתכם. הסופר הנכבד הזה במאמרו מזכיר בדרך העברה גם את מאמרי בקרת של

כותב המורים האלה ב"האסיף" על הספרה הרבנית ואת המאסף, "כנסת הגדולה" שהוצאתי אני עבדכם לאור והכנסתי בו שו"ת להלכה ולמעשה, דברים שאינם נכנסים לדעתי תחת סוג הספרה, ונרעוים הם גם ממעשיות של מסתרי פאריס וכדומה, ואנכי אומר: לו חכמו בעלי הספרה שבקרבנו שלא להפריד בין הדת והחיים שאצלנו לעולם אינם מתחלקים, כי אז הועילו להעם והועילו גם לעצמם, וכבר דברי בנדון זה ברורים בהרבה מקומות.

בכל מקום שאנו מוצאים את דברי החכם הגדול מאיר איש שלום נעשה אונינו כאפרכסת ברעתנו כי ישמענו דברים של טעם, הוא יבוא לבית המדרש ויני עליו וספר תורה בזרועו. גם פה נראהו במאמרו "בסיס היהדות" כסיני חורו וכולל את ספרי התלמידים ומטרתו להראות, כי סם חיים לעמנו הוא התלמוד, בו צפון הסוד הגדול של קיום ישראל, ובהיות נפשו מרה עליו לראות איך התלמוד הולך ומשתכח מקרבנו יבקש עצות איך להקל את הלמוד הזה לבנינו ומחליט, כי אם זאת נעשה לא ישכח התלמוד מישראל: א) להוציא לאור מחדש ספרי התלמוד בנוסחא טובה מנוקדים עם הפסקות בין מאמר למאמר, גם מראה מקומות המאמרים במקורם הראשון: ב) לעשות פירוש חדש או מלוקט מפירושי הראשונים ז"ל, ומבוא קצר משמות התנאים והאמוראים ומקומם בבליים או ירושלמיים וכו': ג) לחבר קונקורדנציא כעין אותה הקונקורדנציא שנתחבר על התנ"ך: ד) לחבר סדר הלכות חדש מההלכות הנהוגות אם על פי התלמוד או על פי הגאונים, ואז מבטיח לנו הכותב, כי הנער מבן עשר שנים ומעלה בלמדו רק ב' פעמים בשבוע ביום השבת וביום הראשון ב' שעות בפעם אחת, וילמוד לפי זה ד' שעות בשבוע בספרי התלמוד המתוקנים ג' שנים יהיה בקי בכל היש"ם שלא יכיל יותר מספרי התנ"ך, אחרי שנגרע משעור כמותו המאמרים, הבריות והסוגיות שנכפלו בו. הדעה החדשה הזאת לא חדשה היא, וכבר ישב על מדוכה זו הגאון המנוח ר"י סלנטר וצ"ל, אולם לא הרחיק ללכת ולא תפס הרבה כהכותב הנכבד. אמנם אין אנו יכולים לסמן היטב בדיוק את הזמן שבו נחתם התלמוד שעליו אין להוסיף וממנו אין לנרוע עוד, ורק התלמוד הזה בקדושתו הגדולה שבני ישראל מאמינים כי כל דבריו עומדים במעלה לא פחותה הרבה ממעלת התורה הכתובה, האמונה הזאת נתנה כח לישראל למסור את נפשו עליו, ומסירת נפש זאת עמדה לו לקיומו עד היום הזה, אולם כבואנו לשלוח בו יד ולהגידו כרצוננו, כלומר להפשיט מעליו את אדרת הקדושה ולעשותו לחולין, לו גם נכבדו כספר מלא חכמה או רק נכבדו בכל לבבנו, אבל לא בכל נפשנו, ואולי גם בכל מאודנו לא נאבה אז לכבדו, וכמו שאסור לנו להגיה ולשלוח יד בכתיבי הקדש משום ביוזן קדשים והקלה בדבר שצריכים אנתנו להאמין שהוא אלהי, כך אם מאמינים אנתנו, כדברי הכותב, כי רק להתלמוד חביבים אנתנו להודות על קיומנו בנוים עד היום, הרי לא לצד החכמה שבתלמוד נכיר תודה רק לצד הקדושה שבו, אם כן איפוא נאמר: אל תנעו במשיחי, תקנתו זו היא קללתו, ותקנת התלמוד שיקבל צורה חדשה ופנים חדשים, צורה של חכמי הדור הזה ופניהם של איחופים מתוקנים, התקנה הזאת היא תקנה שיש בה סכנה להרבין האומה כלה שהייה קשורים לדברי הכותב בחיי התלמוד והיותו, זאת ועוד אחרת: מסופקני מאד אם נמצא בדור הזה אנשים ראויים לאותה מלאכה, לברר את הנוסחאות השונות והנרסאות שנדולי הראשונים מתחבטים בהן, ועל

פיהן הם בורדין להם דרך בהלכותיהם, זה אוסר וזה מתיר, זה מכשיר וזה מטריף, זה מטהר וזה מטמא, ועוד אם נסיר מן התלמוד את כל ההלכות שאינן נהוגות לא נמצא ידנו ורגלנו בבית המדרש בהרבה הלכות שאנו מוציאים בדמיו מלחא למלחא מאותן הסוגיות העוסקות בעניני קרבנות טומאה וטהרה, ועוד כידוע לכל מורה הוראה, שמספר ההלכות האלו רב מאד, עד שלא יוכל כל רב להסיח את דעתו מהן. טרם נסיים את דברינו נעיר על אמרו „כא וראה איך נשחתה השקפת הדורות: בימי מסדרי המזמורים יחסו למעלה גדולה העסק בתורת משה וכו', ועד ימי תלמידי ר"ע נשתנתה השקפת הדורות שנמצא לר"ש בן יוחאי תלמידו של ר' עקיבא שאמר: „העוסק במקרא מדה שאינה מדה וכו'". על זה נאמר כי אין כל ספק בדבר שהרבה הלכות נאמרו בעל פה למשה בסיני, כי בלא הפירוש שבעל פה יהיו הרבה מקראות שבתורה ראויים לשרף משום סתמיותם, כי לא נדע לפרשם אם לתרגמם כצורתם ולהעשות בדאים אם להסיעם לדבר אחר, וכידוע לכל לומר, אם כן גם בימי המזמורים עסקו בתורה שבעל פה, כי בתורה שבכתב אין צורך להנות יומם ולילה, ואדם בינוני ילמוד אותה על פה עד שירע לספור אותיותיה במשך כ' או נ' שנה, ובימי רשב"י שמננים את העוסקים במקרא כונתם על העוסקים בתורה שבכתב בלא פירושיה שנאמרו מסיני כי אלמלי עסקו גם בפירושיה והלכותיה התלוים בה הרי זה עסק בתלמוד בתורה שבעל פה שהתלמוד הזה הוא משבחה.

באחרונה לא נוכל סלוח להחכם על הטא שחטא בכטוי שפתים במאמרו: „הלא נראה כי רבים מבני התורה הם נעויו רוח ועקשי מה ודעתם מסולפת, מכולבליים ומטורפים בדעותיהם וכדבוריהם, וזאת היתה נחלתם מעסקם בתלמוד על פי דרכיהם". דבר זה שהאמת עומדת וצוחת בנגדו לא אאמין אף למורה בבית מדרש לרבנים, צא ומנה את כל גדולי ישראל, ושאל את ראש אלה שהיו לתפארת עולם גם אצל העמים, האם כלהם יחד מטורפים בדעת הם? מוצא אנכי למתיר ליזול ולחשוב כרוכלא את כל ענקי הרוח שהיו עוסקים בתלמוד על פי דרכיהם, ובכל זאת תתפאר במ האנושיות כלה, אף על פי שהם „נעויו רוח ועקשי מה ודעתם מסולפת". לדעת הכותב יוכל היות כי הוא יודע זאת מאת הנסיון מתלמידיו שכרובם הם יוצאי הישיבות ובתי המדרשים. ואם כן יתפאר כי רופא חולי הרוח הוא, אבל אל יתלה בוקי וסריקי בהתלמוד או בסדר התלמוד המקולקל, שאם כן לא הנחת אדם בריא בדעת בישראל בימים שכל ילדינו למדו מנעוריהם בסדר הזה.

על „הרשימות" יתפלל כל סוחר כי תרבינה לבוא. הרשימות הן חיי רוחו ובהן שמן חלקו, כי בבואן תרב השמחה במעונו, אולם „רשימותיו של שריה הסופר" הנחילונו כאב לב, הסופר בששר אמת תאר לפנינו תמונה קטנה הנותנת לנו מושג רחב מקיף וכולל את הלך רוח היהודים ונשיתם להתנועה הציונית. אמת מרה יש בציורו בסכבו על הפתחים לגבות את כסף התרומה להקופה להציונית: זה דחה אותנו בלך ושוב אף על פי שיכול לשלם; אולי תמאס ההליכה בעיניו ויפטר מתשלומין, זה בא בטענה מדוע לא באנו אלין בהודש העבר ועתה עליו לשלם נ' פרוטות בפעם אחת? אף על פי שלצורך אחר כמו להעמיד קנס בשחוק הקלפים לא נחשבו בעיניו גם עשר פעמים נ' פרוטות, זה היה פתאום לאפוטרופוס לעניי העיר ופתרעם, כי אנחנו המאספים נדבות ליישוב ארץ ישראל הננו גוזלים את עניי המקום וכו', זה קורא תגר כי באנו

אליו עתה והוא הלא זה כבר בקש שימחו אותו ממספר החברים, וזה אמנם נתן, אבל הביש עלינו בבז, כמה צללים שהורים פורש הציור הזה על שמי אחינו, אולם גם אור יש במקום הצללים האלה, אור גדול כאור החמה קודם מעושה, נקרא נא הלאה בהרשימה; כיוצא מן הכלל נודמן לנו איש מחזיק צדיק קטן מכלי קטנים וקומקומי פחים ישנים ומטולאים, בהניעי קרוב אל הפתח שמעתיו אומר: אין דברי עתה קחי ברובל הזה קמה והחוב תשלמי לו בפעם אחרת, אמרתי לעבד הלאה, אך בן לוי: בא אל החנות ולמרות רצוני באתי גם אני אחריו, התנוני — איש כבן שלשים ושעזותיו כבר התחילו להלבין — נכלם מעט בראותו אותנו, אפס ברנע התאוּשֵׁשׁ ויקרא בשמחה: הנה אורחים יקרים! באו, באו, שבו!... אל נכון לנבות התרומה באתם... תני נא אשתי להם את הרובל כי הם קודמים, אולי דחוקה לך השעה עתה אמרתי אליו, טבל לחכות עוד זמן מה, אם אין לך היום תשלם בהודש הבא כאשר יעורך ה' וירוח לך. — ואולי לא יעזרני ה' ולא ירוח לי — אמר האיש בפנים שזוקות ועיניו הטובות הכריקו — הלא אז יכבד ממני לשלם חוב גדול! לא ידידי, אנחנו אך שיהיה נמצא את צרכינו וישוב ארץ ישראל אסור לדחות, הן אך קרבן דל אנחנו מביאים על מזבח ארץ אבותינו וכו'. כשם שהצירים הראשונים לקודים מן החיים, כך גם הציור הבחיה המשמח זה האחרון גם כן נמצא בצביונו וצורתו שצר לו יוצר הרשימה, ואם יהודים כאלה לנו, חובבי ציון כמתו יהיו גם אחד בעיר ושנים במשפחה, נתנאה בלאומיותנו כי היה תחיה, כי נבדונו אלה לא יתנה למות לשחת, רעיון שיש לו מחזיקים במסירת נפש גדולה, אם גם מעטים הם פרח יפרח. ולאט לאט יפרוץ לו דרך אל העם ביד הזקה.

וסדר הפוך, לא כמנהגו של עולם, אמרנו בקראנו את הציור „צער גדול בנות“. מדרך התנאים להראות את חפסולת תחלה והעורך את „השלח“ הראה את העדרות תחלה. הציור הזה תבנו ריק, ומה בא להשמיענו, ומה הוא הישכר ותשלום גמול שמקוה לקבל מאת הקוראים בגלל עמלו למענם? אם מסרת וכונת הסופר לנגות את השדוכים שנעשו לשום ממון, הן עיקר חסר מן הספר, העיקר לתת ציור נכון שיעיד, כי הנותן את בתו לעם הארץ כאלו כופתה ומניחה לפני הארץ, מקרים שאין אנחנו צריכים לחפש אחריהם, כי נמצאם בשוק החיים על כל פסיעה ופסיעה, עלינו לא לשכוח כי ציור שיאות לעתון יומי או גם שבועי שהקורא קורא אותנו בחפזה או בשעה שהוא מתגמנם לא יאות לעתון ידחי שנקרא מקוראיו בעיון, עם הראשונים לא נדקדק הרבה משום שפעולתם על ידי הקריאה בחפזון מועטה, אולם את האחרונים שקהל הקוראים שלהם בכל אופן שיהיה הוא הסלת שבקוראים, והם קוראים אותו לא בחפזון, מוכשר הוא — אם נכתב כראוי לעשות פעולה ורשם על הלב.

הנה הגענו לדבר בפרק של חבת ציון, פרק היותר נכבד בספרתנו התקופית. כפטיש יפוצץ סלע כך „חבת ציון“ מוכנת לכל אחד לפי טעמו האירופי או השקפתו הדתית, הקונגרס בבזל, שתי המלים האלה דין לעורך נרוי בעצבי החוץ, ויודישו ויפלטו על כל קוין וקוין ועל כל תג ותג ענו דברים הרבה, אולם העורך את „השלח“ פטר אותה בשעף דברים, הוא פטר אותה כמו שפטר אדם את אורחו הבלתי קרוא, ובהיותו עליו למשא על ידי שאלותיו עונה אותו תשובות קצרות וחטופות, בשביל

שלא להכנס עמו בדברים הרבה. סגנון זה של משא ומתן מקימים את החשד שחשדו אותו את העורך, כי מתנגד הוא להאספה הבוילית, כי זה כמה קודם האספה כבר ראינוהו או נראה לנו — לדבריו — כמלגלג ומקיל את ראשו כנגדה, ואולי נבואה נזרקה בו אז, או כי נאמר: חכם עדיף מנביא. — כשאנחנו לעצמנו סבורים אנחנו כותיה בהרא ופלינין עליה בהרא. הוא אומר כי „מטרה מוסרית“ להבת ציון, לשחרר אותנו מעבודת פנימית. טוב מאד, ובשביל דבר זה לבד, כי יעלה בידנו כדאי לבנו את כל מה שיש לנו. אולם אם תעשה האומה בת חורין, אם לפתע פתאום יבוא הרוח, רוח של קדושה, לעורר בלבנו כבוד עצמי? הלא ינדל אסוננו אז שבעתים מאשר הוא עתה, אם מצבנו בלאומים לא ישתנה לטובה; ומה בצע כי נסיף דעת אם נסיף גם מכאוב? זהו אמת כי עוד לא אפשר דרא דישראל ל„מדינת היהודים“, לא מפני שחסרים לנו מנהיגים פקידים וראשים, לא, אלה יש לנו די, אולי עוד יותר על המדה הדרושה, אלא משום שאין „מי“ שיקבלה. במעט היהודים בארה״ק לא תוסד מדינה. ועלינו יהיה להסיע שם לפחות 2,000,000 יהודים למען יחול על הקבוץ הזה שם „מדינה“, ודבר זה כמובן אינו נעשה לא בשנה ולא בשנתיים, אם כן איפוא עלינו להכין את עצמנו לקבל את הטובה הזאת בשעה שתבוא אם על ידי פוליטיקה יהודית אם על ידי פוליטיקה אירופית שתנוזר על הארץ הקדושה להיות ארץ הבנינים להבדיל בין התחומים הקדושים של מחמד ונוצרי, כמו ארץ שווייץ באירופה. עלינו להיות ערים ונכונים לכל מהפכה אזית, ולכן זאת צריכה להיות עיקר העבודה להנביר את היסוד העברי בארה״ק על ידי יסוד מושבות חדשות ועל ידי פתיחת בתי חרשת וכו', ואז אם תבוא הנאולה על ידי דפלומטים הרוחנו הרבה בעזרתו להדיפלומטיה, ולא אבדנו את השעה הכשרה, שעה שמתרחיש פתאום ובאה בהיסח הדעת ואינה סובלת שום דהוי והשמטה לאחר זמן, ואם תבוא הנאולה על ידי נביאים לא אבדנו מהם, כי היינו מפרסים מספר משפחות מיישראל, לא האכלנום לחם קלקל של נהמא דכסופא רק עזרנו להם למצוא אורחות חיים על ידי עבודה אומנות ומסחר. נתנו להם משמני הארץ ביהד עם טל השמים, כי נשאר יחודים נאמנים לעמם, דתם ותורתם, תחת היוצאים לארנגטינה ואמריקה וכדומה להם ספקנו רק מזון לטוף, אבל במחיר הלחם שהאכלנום לקחנו מהם את נשמתם היהודית, כאשר הורה הנסיון בארצות האל, כי היהדות הולכת שם וכלה.

לפום צערא אנרא — אמר העורך הלאה — אחרי אלפי שנות צרה וכו' אי אפשר שיהיה עם ישראל שמח בחלקו, בהגיעו לבסוף למדרגת עם קטן ושפל וכו' אי אפשר לעם עתיק יומין אשר היה לאור גוים, להסתפק בתור שכר לכל תלאותיו במועט כזה וכו'. הטענה הזאת מעוררת צחוק, וכי יש מי שרוצה לשלם לנו שכר כל תלאותינו שעלינו למצה את החשבון ולדייק בו שלא נמעים הלילה במחרים, ולא נזלזל הלילה בערך המכות שהכינו, אז עלינו להושיב שמאים מומחים ומעריכים בקיאים להעריך כל מכה ומכה בכמה, עלינו להתאמין להושיב את מצבנו בכל אופן ובכל אמצעי שיהיה. הערום בשעה שאינו מוציא בנדי כבוד לכסות מערמוי ישמה גם בבגדים פחותים ובלבד שינינו עליו מן הקרח כלילה. ולא עוד האם כל העמים הגדולים היום גדולים היו גם לפני איזו מאות שנה? וכי יכולים אנחנו המעטים 10,000,000 נפש לכל היותר להרמות לאחת הממלכות האירופיות שמספר נפשות שבה

הוא לא פחות מן 40.000.000 והלואי שנהיה נאחה הממלכות הבלקניות הקטנות דינו, כי תפסת מרובה לא תפסת תפסת מעט תפסת. הנביאים שרוח ד' דבר מתוך נרונם הזו לנו אמנם משאות נאמנות ואמתיות שאלהן נקה, כי בלי ספק יתקמו „בעתה או אחישה“, אבל נבואתם זאת אינה אוסרת עלינו את האהבה לציון במובנה עתה. על השאלה הזאת אם מותר לנו עס"י הרת, „לדחוק את הקץ ולהחיש את הנאולה“ כבר נשפכו הרבה חביות של דיו מב' הצדדים, וקשה לי להאמין כי מר „אהר העם“ ימנה אל המאמינים להנאל דוקא על ידי עני ורוכב על חמור, דוקא על ידי „נביאים“ ולא על ידי „דיפלומטים“, אם כן עלינו שלא לעשות מאומה, עלינו לשבת בחבוק ידים, עלינו לחכות עד כי יערה עלינו רוח ממרום לשחרר אותנו גם מעבודת פנימית ביחד עם עבודת היצונית באותות ובמופתים וביד הזוקה, לבי לא יתנני להאמין כי כן יאמין בלב תמים העורך את השלח, אפונה מאוד.

הזמן קצר והמלאכה מרובה ובעלי הבית דוחקים. עוד רב הדרך לפני לכלות את השקפתי על כל מאמרי „השלח“, על מאמריו המדעיים והבקורות שנים הם נכנסים הרבה פעמים לבקרת, אולם המו"ל הנכבדים עומדים ודוחקים אותי לכלות את מלאכתי במהרה כי עוד מעט ותנמר הרפסת הספר הראשון, ולכן אסתפק עתה בזה, ואולי עוד אשוב לדבר בו. אולם משום שלא להכיר בן בין הבנים ולעשות קנאה בסעודה נעיף מבט עין גם על חלק השירים שבהם עשיר הוא „השלח“. המשורר החביב מר ביאליק לוקח חלק בראש משוררי „השלח“. לא בא ממנו רק ד' שירים קטנים בכל י"ב החוברות, אולם שקולים הם הפגניים הקטנים האלה מענלות גדולות מלאות שירים למכביר. בשירו „משה מת ויהושע מכניס“ הוא אומר:

רק ארבעים שנה נתע בין ההרים	ובחל טמנו ששים רבוא פגרים
אך אל יצר לנו פגרי הנחשלים	שבעבודתם מתו — נפסח על החללים
ירקבו בקלונם סרוחים על צרותם	שבכתפם נשאו ממצרים אותם
ימתק למו חלומם חלום רובצלים ושומים	ודים מלאים בשר רבים ועצומים.

האם לא נחזה את פני הדור בימינו בשורותיו הקצרות והיורדות ללב אלה? האם אין בזה קלסתר פנים ודמות דיוקנם של עשירינו העומדים מנגד לנגעי עם, ובצרתו להם לא צר, כי מתוקים למו חלומם חלום רוב בצלים ושומים, דורים מלאים בשר רבים ועצומים, כי במחיר מה מוכר היהודי העשיר את הבכורה אם לא במחיר רוב בצלים ושומים, בניד ערשים שרואה בחלומו, כי ביום עברה לא יועילו לו כל אותן ההכחשות והבנידה והתתנכות, וחלק כחלק ישלו בשנאת היהודים ובמכת האנרף של הצוררים לישראל עם היראים והלאומים הגלגבים, אין נרע, ועצת המשורר היא כעצת כל חובכי העם שלא לישית לב לאלה הנחשלים מאומה. לא יצר לנו ורוחנו לא ירפה אם כזה וכזה תאכל חרב ההתבוללות, ימותו אלה מיתת עולם בחטאם, ירקבו בקלונם סרוחים על צרותם, שבכתפם נשאו ממצרים אותם; דור חדש יקום, דור כביר כה והוא יעלה וירש את הארץ; דור כביר כה אונים, דור נאור אשר הכין לבו לארצו. אולם, אומר המשורר בנוסכם, מן השממה „אל יעל קולכם — דרכו עז בדממה פן צעדכם יניזו מדבר ונרדמיו, איש ואיש בלבבו ישמע הד פעמיר“.

מה עוים ונמרצים דברי החרון האחרון, המסים את הישטה של „חרות מעבודת פנימית“ בדברים הדים ורושמים, אכן זה כח שירתו של המשורר. — לא נופל מהשיר הזה בציורו העז ומלותיו הקצרות וידיעת תכונת נפש העם הוא שירו „אכן חציר העם“. הוא אומר: אכן חציר העם, יבש היה כעין, אכן הלל העם, הלל כבוד אין קין, אכן חציר העם נאמר גם אנו, את מי נורה דעה ואל מי נטיף אמרים. אכן חלל העם, מת לבו בקרבו והיה לאבן, לא ירגש עוד את שפלותו, לא ירגיש עוד את דקירות המחטים בבשרו.

אכן נבל העם, מלא נקלה ורוש,	כלו רקב ומסוס מכה רגל עד ראש
שלא הקים בקרבו ביום נחלה וכאב	רב פעלים איש חי אשר יפעם בו לב
ובלב יבער זיק, זיק מרתיה הדם	ובראש ינה שביב מאיר דרך העם
אשר יקר לו שם כל הגוי ואלהיו	גם מהון ומפז — ומאלולי השוא.

פה גוזמא קתני ועל זה נאמר מיטב השיר כזבו, יש בנו רבים כמו אלה אשר יקריבו לא רק את כספם והבנם כי אם גם את נפשם על מזבח אהבת העם, יש בנו רבים אשר יקר למו שם כל הגוי ואלהיו, לא רק מהון ומפז כי אם מהייהם וחיי בני ביתם שיעמידום בסכנה בשביל העם ואלהיו. רבי פעלים אנשים חיים, ולבות בויערים באש קדש, תמצא משורר נעים בכל חוצות הערים הקטנות שבליטא, אולם העניות מנולת את האנשים האלה. האשם לא בס, האשם תלוי בראש ההמון הרב שלא ידע ולא ירצה לדעת, ההמון אשר

„הוא לא יקין אם לא יעירו השוט, הוא לא יקום אם לא יקימו השד“.

כי מה נחשב מספר אנשים בעלי מעשה בין העם הגדול בית ישראל שמהם אינם יודעים מאומה, ומהם גם מתנגדים לכל מפעל ומעשה טוב, בגלל איזה סבה. השירים כלם טובים, יש בהם עדיות גם בינונית אולם זכורות אין שם, וזכור רק את ישם יהליל, פרישמאן, ואבא שפירא הנודעים למדי להקוראים עברית בטוב טעמים ויפי סגנונם ובכך חסל סדר השקפתי על השלח.

יצחק סובאלסקי.